

SZEMLE

A FERENCES LELKISÉG HATÁSA AZ ÚJKORI KÖZÉP-EURÓPA TÖRTÉNETÉRE ÉS KULTÚRÁJÁRA. Szerk. Őze Sándor, Medgyesy-Schmikli Norbert, PPKE BTK – METEM, Piliscsa-ba–Budapest, 2005. (Művelődéstörténeti Műhely – Rendtörténeti Konferenciák 1.) 1086 oldal, színes és fekete-fehér képekkel

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának Egyháztörténeti Munkacsoportja Pucilowski József domonkos vikárius vezetésével 2002-ben indította útjára háromnapos rendtörténeti konferenciasorozatát. Első alkalommal Magyarország „legnépesebb és kulturális hagyományaiiban legbegyökerezettebb rendje, a magyar történelem folyamán végig kontinuus szerzetesközössége”, a ferences rend lelkiségének főképp újkori hatástörténete került bemutatásra.¹ A campus 2003-ban a domonkos, 2004-ben a jezsuita, 2005-ben a ciszterci rendtörténeti konferenciának adott otthont, és szervezés alatt áll a 2006-ban megrendezésre kerülő pálos konferencia is.

2002-ben az előadások a történelmi Magyarország területén működő ferences rend késő középkori és újkori „művelődési, társadalomszervezési és identitásformáló” szerepét vizsgálták. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara és a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség 2005-ben, két kötetben jelentette meg a konferencián elhangzott előadásokat, a szokásos bevezetők után az alábbi hat tematikus fejezetbe szerkesztve: rend- és kolostortörténet, könyvtár- és levéltártörténet, ferences oktatás, ferences irodalomtörténet, szakrális néprajz és zenetörténet, valamint a ferencesség hatása a művészetekre. Végül két kisebb egység zárja a kötetet; a konferenciát kiegészítő lelki és kulturális programé, valamint az ülésszak apropójából rendezett ferences festészeti kiállítás megnyitójának szövegét tartalmazó. A fejezetcímek önmagukban is jelzik a kötet tartalmi gazdagságát.

Jelen recenzió fő feladata a művészettörténet tudomány területéhez közvetlenül és közvetve kapcsolódó tanulmányok ismertetése. A művészettörténeti tárgyú előadások nem kizárólag „A ferencesség hatása a művészetekre” címet viselő szekcióban hangzottak el, más témakörbe is kerülhettek. A kiadvány művészettörténeti blokkja az alábbi nyolc, kronológiai és ezen belül lehetőleg műfaji rendbe is állított tanulmányból áll.

Wehli Tünde a ferences teológia és vallásgyakorlat, valamint a kortárs történeti események hatásán (huszitizmus, török veszély, IV. Sixtus pápasága) keresztül követte nyomon az ábrázolások műfaji (narratív ciklusok, táblaképek) és tematikai változásait (Nappaöltözött Asszony, IHS monogram, Vir Dolorum) a Mátyás- király által 1469-ben rendelt, a bécsi, ún. Lehrbüchermeister által illuminált ferences missalében.² A szerző a misekönyvet díszítő három, egész oldalas kép ikonográfiai elemzését adta (Szent Ferenc stigmatizációja, Nappaöltözött Asszony és Vir Dolorum), aminek során kitért a térdelő Mátyás királyt megkoronázó angyalok motívumára is.³ Talán éppen e tanulmány indít el valakit a megajándékozott Tamás testvér felkutatására, illetve a Mátyásnak minden bizonnyal fontos személyre egy szerencsés véletlen is fényt deríthet.

Szőke Balázs tanulmánya a közelmúlt műemléki kutatásainak fókuszában álló szeged-alsóvárosi ferences templom⁴ Jagelló-kori késő gótikus boltozatának építészeti és technikatörténeti jelentőségére hívta fel a figyelmet.

Szilárdy Zoltán a legjellegzetesebb ferences barokk ikonográfiai típusok (Trinitas terrestris, Vir Dolorum, Patrona Hungariae, Immaculata Triumphans) áttekintő és mégis részletes ismeretét adta. Tanulmányát kiugróan nagy számú, közel ötven jó minőségű színes és fekete fehér reprodukció illusztrálja.

Kovács Imre egy pozsonyi klarissza apátnő 17. század első negyedéből származó magánáhitatossági képével foglalkozott. A Liszt Ferenc hagyatékából származó, eddig szinte feldolgozatlanul tárolt (Budapest, Liszt Ferenc Múzeum) képet az Abgar-kép római S. Silvestro in Capite klarissza-kolostorban őrzött, az ismert kettőből az egyik, eredetiről készültnek tekintett középkori kép barokk-kori reneszánszához kötődő emlékeként határozta meg, s keresett választ készítése hátterének kérdésére.

Prokopp Mária már az ülésszak előtt is foglalkozott a magyarországi ferencesek történetében kiemelkedően fontos esztergomi templommal.⁵ Most, a frissen restaurált Szent György-oltár képeinek tárgyalása és a rá vonatkozó írott dokumentumok feldolgozása segítségével közelebb vitte az olvasót a már korábban bemutatott, 18. század első feléből származó Szent Flórián-oltár-képhez is.

Sas Péter a kolozsvári ferences templom és a loretoi kápolna 18. századi berendezésének képi programját mutatta be, míg a Buda-vízivárosi Szent Ferenc Sebei-templom képprogramjának elemzését *Székelly Zoltán* a bosnyák ferencesek 1688-as letelepedésétől egészen a 18. századig követi. A ferences szentek kultusza és a ferences dogmatika képi megjelenésének komplexitása a két templom történetében jól megragadható, így a kötet hatodik fejezete címe – legalábbis Szent Ferenc rendjére vonatkoztatva – indokoltá és érthetővé válik.⁶

A művészettörténetnek szentelt tömb utolsó tanulmánya *Kerny Teréziáé*, ő az 1989 körül a művészettörténeti kutatás érdeklődési körébe került, a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Provincia rendházainak és templomainak műtárgyfelmérési jegyzéke összeállításának előzményeit az inventárium majdani kiadásának reményében mutatta be. Kerny az 1929–1931 között eredetileg belső használatra készített dokumentumanyag segítségével bebizonyítja, hogy a rendi tartományfőnök Oslay József Oswald OFM – összhangban XI. Pius pápa kezdeményezésével és a Központi Egyházművészeti Hivatal felhívását megelőzve intézkedett a provincia művészeti emlékeinek földolgozásáról. A munka megszervezésére és elvégzésére általa felkért Oberten József Odilo OFM definitorral folytatott levelezéséből pedig kiderül, hogy a maga korában szakszerű, többlépcsősnek tervezett munka a „gyorslistától” az inventárium illusztrált kiadásáig jutott volna el. Időszerű lenne a jegyzékek publikálása, s ezek segítségével a veszteségek számbavétele, végül a műtárgykincsek akár jelképes visszaszolgáltatásának felgyorsítása.⁷ Ebből a szempontból biztató hír, hogy Baján a Megyei Közgűlés határozata alapján, az 1950-ben feloszlott rend egykori értéktárgyait jelképesen visszaszolgáltatták: „Az átadott festmények kalandos történetéhez tartozik, hogy közöttük van az a nyolc, az egykori kolostor ebédlőjének boltíveibe illeszkedő olajkép is, amelyet 2002 elején a múzeum raktárosa (!) eladott egy orgazdának.”⁸

A tudománypolitika nem e sorok írójának asztala, mégis e rendspecifikus tanulmányok kapcsán érdemes szónak tenni, hogy a művészettörténet tudomány élvonalbeli képviselőinek forráskritikai, ikonográfiai és technika-történeti (építésztörténeti) tematikájú dolgozatai, a közel kilencven publikált előadás tíz százalékát sem teszik ki. Így fordulhatott elő, hogy az építésztörténeti kutatás legfrissebb eredményei nem kaptak kellő méltatást.

A művészettörténeti szekció mellett a ferences rend- és kolostortörténet témakörben olvasható a legtöbb igen fontos művészettörténeti vonatkozásúnak is tekinthető tanulmány. A magyarországi ferences rendházak a megrendelő társadalmi hovatartozása szerinti feldolgozását *F. Romhányi Beatrix* vállalta. A rend konventuális és obszerváns ágának történetét, a rendi-királyi kolostoralapításokat vette sorra. Rámutatott arra, hogy az alapítások többsége rendtartományi döntés vagy főpapi, főúri, köznemesi kezdeményezés volt, és csak elvétve akadt városi alapítás. Ugyanakkor az egész időszakban egy tisztán királyi alapítás történt, a kolozsvári. Mátyás további egy kolostor építését fejezte be (Bojtor), egyet pedig elkezdett, amit fia, Corvin Já-

nos fejezett be (Okolicsnó). Bár *Laszlovszky József* egy igen fontos és az érdeklődés homlokterében álló témáról „*A visegrádi ferences kolostor története*” címmel tartott előadást a konferencián, az a kötetben sajnos nem került publikálásra. Az épületegyüttes Mátyás-kori történetének rekonstruálhatósága továbbra is bizonytalan, csak remélhetjük, hogy a jelenleg is folyó kutatások a megoldáshoz közelebb vivő adatokkal szolgálnak.

Több topografikus-monografikus feldolgozást választó szerző is kitér a török hódoltsági területek viszontagságaira, a reformáció (recepció és elutasítás) utáni katolikus restauráció, az újjáépítés időszakára. *Sill Ába Ferenc OFM* elsősorban a szombathelyi rendház irattárának anyagára támaszkodva⁹ a marianus rendtartomány rendházainak építéstörténetét szedi lajstromba. A pozsonyi, nagyszombati, soproni (több országgyűlés és királykoronázás színhelye), győri, fehérvári, pesti, keszthelyi, kismartoni (Eszterházy-család), segesdi (Széchenyi-család), szombathelyi (1771. évtől gimnáziumot tartottak fenn), nyitrai hányattatott sorsú kolostorok és rendházak építéstörténete új adalékokkal gyarapszik. A lajstrom Boldogasszony újjáépítésével folytatódik, ami Eszterházy Pál, míg a pápai rendház Ferenc öccse támogatását bírta. Pápa kapcsán külön historiográfiai tanulmány született *Mezei Zsolt* tollából, az Esztergomban ekkor újjáépült Szent Anna-templom egyik oltáráról *Prokopp Mária említett* dolgozatából tájékozódhattunk. A felújítási munkák mellett, az új alapítások sora, mint Szentkatalin (Erdődy Kristóf), Érsekújvár (Pázmány Péter), Malacka (Pálffy Pál nádor), Komárom, Andocs, Búcsúszentlászló, Veszprém, Sümeg, Simontornya, a csallóközi Szent Antal-kolostor és Mesztergyő kolostora is számba vétett. A németújvári kolostor a bencés apátság romjain épült újjá (Batthyány-család), amit *Puskely Mária* választott kutatása tárgyául, feldolgozva a kolostori levéltár; a kolostori krónika, a kánoni vizitációk jegyzőkönyveit, a Batthyány-család adományainak jegyzékét, továbbá a kolostor inventáriumát.

Szabó Csaba dolgozatában a ferences rend modern művészetek iránti elkötelezettségét Majsai János Mór (1891–1987) életének és korának bemutatásán keresztül vizsgálja fel. A Molnár Farkas Ferenc (1897–1945) által tervezett monumentális, építészeti ritkaságszámba menő feszített kupolaszerkezettel, a „*negyven és huszonöt méter tengelyméretű alapra héjbeton forgási ellipszoid kupolával fedett*”, a hűvösvölgyi Magyar Szentföld épületegyüttesébe tervezett templom építése 1940-ben indulhatott el, pusztulástörténete 1949-ben a bezsaluzott, bevasalt, öntés előtti lévő kupola erőszakos lebontásával kezdődött.

A most tárgyalt szekcióba került *Bodor Imre* előadása is, mely a gyöngyösi ferences rendház 1998-ban előkerült 26 darabos pecsétnyomó-gyűjteményéből talán a hét ritkaságszámba menő, művészettörténeti szempontból is becses darabot ismertette. A lelet értékét gyűjtemény jellege is emeli: a legkorábbi Péter váci prépost pecsétje 13. század végi, egy rendtartományi példány a rátekerített 18. századi papírdarab szerint 1517-ből származik. A gyöngyösi Szent Antal kongregáció pecsétjének értékét CHR betűs mesterjegye emeli, melynek alapján valószínűleg a körmöcbányai Erzművész dinasztia alapítójának, a 17. század második felében működő Christian Hermann Roth von Rothenfelsnek tulajdonítható.

A szakrális néprajz témaköréből művészettörténész szempontjából leginkább *Barna Gábor* máriaradnai fogadalmi képgalériára vonatkozó kutatásai hasznosíthatók. Igaz, hogy a tanulmány nem a fennmaradt képeket elemzi, hanem a radnai Szűz körül a 17–18. században kivirágzó, votívképekben megtestesülő népi kultuszt példamutató sokoldalúsággal vizsgálja, beleértve a ferencesek e tisztelet-formához való viszonyulásának alakulását is. *Szilágyi András* tanulmánya a ferenceseknek a 17–18. század fordulóján kialakuló, a népi vallásosság paraliturgikus gyakorlathoz, a kereszttúli ájtatossághoz kötődő kálváriák és stációs kálváriák formálódásában játszott szerepével foglalkozott. A művészettörténész számára ezúttal az ikonográfia kialakulásának körülményei után és rögzülése mellett a stílus, valamint kvalitásbeli rétegezettség kérdésének felvetése fontos. Természetesen felmerül a magyarországi kálváriák és stációs kálváriák corpora összeállításának igénye, ezen belül az egyes objektumok típushoz kötésének és kvalitása rögzítésének nem csekély feladata, mely többek között a művészettörténész számára vár.

Muckenhaupt Erzsébet könyv- és levéltártörténetbe helyezett tanulmányában évtizedes kutatási eredményeinek, adattári gyűjtésének esszenciáját ismertette, és kísérletet tett a csíksomlyói ferences könyvkötő műhely első, a nyomda alapítását megelőző periódusának rekonstrukciójára (1630-as évek).¹⁰ Ezzel a 17. századi magyarországi könyvkötő művészetre vonatkozó ismereteinket jelentősen gyarapította.

A ferences rend közép-kelet-európai működésének talán legmozgalmasabb fejezete a közép-kor végének és az újkor hajnalának időszaka volt. Ez részben indokolja a konferencia alsó időhatárát. Természetesen Szent Ferenc rendjének 13. századi magyarországi megtelepedése és tevékenységének a kora újkorig terjedő periódusa sem érdektelen, és a jelen kötetéhez hasonló feldolgozást érdemelne. A kötet tartalmi sokoldalúsága lenyűgöző. Nyugodtan mondhatjuk, hogy egy majdani rendtörténetnek biztos alapja lesz. Ennek ellenére és annak megjegyzésével, hogy az előadások nem a szervezők témát megjelölő felkérésére, hanem az előadók aktuális kutatásai alapján hangzottak el, és egy konferenciaanyag közzétételének nem követelménye, hiányolunk egy összegző tudománytörténeti áttekintést. Véleményünk szerint külön fejezetet érdemelt volna a rend kiadói tevékenységének történeti áttekintése, értékelése, mely hiányra az erdélyi ferences irodalom 20. századi történetét részletesen bemutató tanulmány (*Pap Leonárd OFM*) hívja fel a figyelmet. Végül, a tájékozódást egyszerűsítette volna egy a kötet végére szerkesztett bibliográfiai jegyzék is.

A kötetek ismertetéséhez zárószóként hozzátartozik az is, hogy a magyar rendtörténeti kutatások fellendülését több tényező is indokolta. Egyrészt a szükség, hiszen az elmúlt évtizedek publikációi a rend szellemtörténeti vetületénél mélyebb „fúrásra” nemigen vállalkoztak. Másrészt a rendszerváltozás utáni időszakban felmerülő történeti tisztánlátás igénye. A 20. századi veszteségek, a meghurcoltatások, az ingóvagyon szétszóródása, részint megsemmisülése után, óriási jelentőséggel bír, hogy a ferences irat- és levéltári anyag egyesítésére és kutatására ismét lehetőség nyílt. A kiadók így több évtizedes hiányt pótolnak, mivel Szent Ferenc halálának 700. évfordulója alkalmából, a magyarországi rendtartományok gondozásában megjelent jubileumi album óta nem született tudományos igénnyel a rendtörténeti kutatások szinte minden területét átfogó, neves szerzőket felvonultató többkötetes „*corpus*”.¹¹ A hatalmas és sok tanulsággal járó munka eredményeként egy egységes jegyzetapparátussal, személy- és névmutatóval, angol nyelvű rezümével ellátott kiadvány született, mely hiánypótló ismeretanyagot tesz elérhetővé az érdeklődő közönség és a kutatók széles köre számára egyaránt.

Zsilinszky Zsófia

JEGYZETEK

¹ Az ülésszak aktualitását jelzi, hogy a Budapesti Történeti Múzeum szervezésében az „Apácák a középkori Magyarországon” címen tartottak konferenciát 2003. október 2–3-án. Ehhez kapcsolódott a Schwarz Katalin által rendezett „Koldusszegényen – királyi gazdagon. Klarissza kolostorok egykor Pesten, Budán és Óbudán” c. kiállítás ugyanott, 2003. július 4–november 10. között.

² A miniátort TÖRÖK Gyöngyi határozta meg, in: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. (Katalógus) Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, Wien, 1982. 278. sz.

³ Az előadást követően PÓCS Dániel értekezett Mátyás király ikonográfiájáról (Mátyás király elpusztult freskója Rómában, in: *Mi végre a tudomány?* Budapest, MTA TKK, 2004. 85–112.), KERNY Terézia pedig az angoli koronázás motívumát Szent István király ikonográfiája keretében elemzte, in: *Ars Hungarica* 31(2003) 5–30. Annak ellenére, hogy többször közzétett képekről van szó, és azok elérhetőségét a szerző jelzi, a reprodukciók hiányoznak a tanulmány mellől!

⁴ Pl.: LUKÁCS Zsuzsa: A Szege-d-alsóvárosi kolostoregyüttes. In: *A középkori Dél-Alföld és Szer.* Szerk. KOLLÁR Tibor. Csongrád Megyei

- ⁵ Ld. a tanulmány 8. jegyzetét. A Szent Flórián-oltár táblaképéről tartott előadása publikálás előtt áll. Ennek tartalmára csak röviden utal a jelen tanulmány (948–949.)
- ⁶ A kötetnek ez a fejezetcíme kissé pontatlannak tűnik, hiszen a konferencia és a kötet is Szent Ferenc rendjének művészetével foglalkozik, nem érinti a rend más rendek és a világi egyház művészetére gyakorolt hatását. Továbbá Henry Thode és Jacques Le Goff nevét is hiába keressük a mutatóban.
- ⁷ A templom- és kolostorépületeken végzett felújítási és restaurátori munkálatok, a rend tulajdonába ismét visszakerült ingó-és ingatlanvagyon felmérési eredményei szintén publikálásra várnak.
- ⁸ Forrás: <http://hiros.index.hu/baja/terend>.
- ⁹ Eugenius Kósa, *Antiquarii Prov. S. Mariae in Hung. OFM. S. Francisci Strictioris observantiae Collectanea*, 1744.
- ¹⁰ Megtudjuk, hogy a jubileum évében, 1926-ban a kolozsvári ferences kolostorban Kájoni János emlékére tipográfiai kiállítást rendeztek, ahol bemutatták a könyvkötő műhely még teljes felszerelését is. (A nyomda fennállásának 325. évfordulója alkalmából 2001-ben rendeztek legutóbb kiállítást és adtak ki a nyomda négy korszakát átívelő és közel 125 Somlyón kiadott és bekötött 17–19. századi könyvet bemutató katalógust.)
- ¹¹ Szent Ferenc nyomdokaiban, 1226–1926., melyben többek között Prohászka Ottokár, Vargha Damján O. Cist., Bölcskey Ödön O. Cist., és Sík Sándor publikált). A történetírás a mai napig olyan szerzők alapműveire hivatkozik, mint KOLLÁNYI Ferenc (*Magyar ferenczrendiek a XVI. század első felében*. Budapest, 1898.), NAGY Béni (*A máriánus ferencesek II. József korában*, Budapest, 1905. és *A marianus ferencesek 1790-től az 1822-iki nemzeti zsinatig*. Budapest, 1914.), SZABÓ György Pius (*Ferenczrendiek a magyar történelemben*. Adalékok a magyar ferenczrendiek történetéhez. Dissz. Budapest, 1921.), a leggyakrabban hivatkozott KARÁCSONYI János (*Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. Budapest, 1922–24. M. Tud. Akad. 1–2. köt.), SCHWEIGHARDT Veremund (*A kapucinus rend rövid története*. Budapest, 1927.), BALANYI György (*A ferences mozgalom begyökerezése magyar földön*. Budapest, 1940. Magy. Tud. Akad. 51 (Értekezések a történeti tudományok köréből XXV. 10.)), KÖRTVÉLYESSY László (*A 700 éves minorita rend története*, Szeged 1943.) és HERVAY Ferenc (*Geschichte der Franziskaner*, in: *Ungarn bis zum Beginn der Reformation*, in: 800 Jahre Franz von Assisi. Wien, 1982. 312–317.)

MUNKÁCSY AZ EZREDFORDULÓN. *Munkácsy a nagyvilágban és a Munkácsy-olvasókönyv. „Nekiestünk” Munkácsynak*

Az elmúlt években a Magyar Nemzeti Galéria több nagyszabású életmű-kiállítást rendezett, részletesen feldolgozva Székely Bertalan, Rippl-Rónai József, Mattis-Teutsch János valamint Mednyánszky László művészetét. Egyetlen vállalkozásukat sem kísérte azonban olyan közönségsiker, sajtófigyelem és olyan élénk szakmai vita, mint a Munkácsy-tárlatot. Miközben a szakmai polémiák egyik irányzata bátor tabudöntőgetéssel keltett érdeklődést, a bálványt ostromlók figyelmét egy lényeges momentum elkerülte: Munkácsy Mihály festészete az ezredfordulón sem szűnt meg „kérdésnek” lenni. Folyvást új interpretációkra serkentő életműve e tekintetben jól beilleszthető az Umberto Eco által definiált *nyitott mű* fogalmába.¹ Hiszen vajon történetileg nem az tekinthető-e kulcsfontosságú életműnek, amely korokon átívelve is megőrzi hatását, amelynek értelmezése az újabb nemzedékeknek is izgalmakat ígérő intellektuális kihívás, amely a jelen számára is húsba vágó kérdéseket vet fel és késhegyig menő vitákra ösztönöz?

Az, hogy maguk a művek csupán másodlagos szerepet játszanak ebben az újra és újra felpesz-dülő diskurzusban, semmit sem von le Munkácsy művészettörténeti értékéből, csupán a nevéhez fűződő komplex „jelenség” elemzésének egyik lehetséges irányát jelöli ki. Ahogy az is csak